

॥ श्रीः ॥

आर्यसंगीतसंस्कृतग्रंथाः

- १ रागतरंगिणी ।
- २ रागतत्त्वविबोधः ।
- ३ रागमंजरी ।

प्रकाशक

भालचन्द्र सीताराम शुक्लधनकर, एम्. ए., एल् एल्. बी.

शके १८४० ॐ ॐ ॐ सन १९१८

(सर्व अधिकार रक्षार्थं देविले आइत.)

॥ श्रीः ॥

श्रीलोचनपंडितविरचिता

रागतरंगिणी ।

एतत्पुस्तकम्

पुण्यपत्तनस्थपंडितदत्तात्रेयकेशवजोशीत्यभिधेन

यथामति संशोधितम् ।

तत्र

भालचन्द्रशर्मणा

आर्यभूषणाख्यमुद्रालये मुद्राक्षरैरंकयित्वा

प्राकाश्यं नीतम् ।

शकः १८४० सन् १९१८

(सर्वेप्रधिकाराः स्थापचीकृताः)

अस्य ग्रन्थस्य मुद्रणे यद्बन्धनमपेक्षितं तत्सकलमपि
श्रीमन्महीश्वरयुवराजमहाशयैः 'सर. के. नरसिंह-
राज वडियार जी. सी. आय्. ई.'
इति लक्षणांकितैः परमो-
दारचरितैरदायि ।

Printed at the Arya-Bhushan Press, Poona, City,
by Anant Vinayak Patvardhan,

AND

Published by Bhalchandra Sitaram Sukthankar, M. A. LL. B.,
at 2 Malabar Hill, Bombay.

प्रस्तावना.

हिंदुस्थानी अथवा उत्तरेकडील संगीत पद्धतीच्या उपलब्ध संस्कृत ग्रंथांपैकी लोचनपंडितानें लिहिलेला रागतरंगिणी हा एक ग्रंथ आहे. या ग्रंथकारानें आणखीही कांहीं ग्रंथ लिहिले आहेत, असें या ग्रंथांतल्या एक दोन ठिकाणच्या उक्तींवरून दिसून येतें. हा तरंगिणी ग्रंथ मुख्यतः छंदःशास्त्रावर आहे असें समजतें. त्याची हस्तलिखित प्रत अलाहाबादचे श्री. गुप्ताबाबू यांजकडे होती. त्या नकलेंतून संगीत-विषयक भाग आमचे मित्र पंडित श्रीकृष्ण जोशी, गव्हर्नमेंट पेन्शनर व हल्लीं नामासंस्थानचे होममेंबर, यांनीं उतरून घेऊन आम्हांस मेहेरबानी करून प्राप्त करून दिला याबद्दल आम्ही त्या पंडितांचे फार आभारी आहों. मूळ ग्रंथ मिथिल व संस्कृत या भाषांत आहे असे ते पंडित सांगतात.

तरंगिणीकारानें स्वतःविषयीं माहिती ग्रंथांत दिलेली नाही. ग्रंथाच्या शेवटीं दिलेल्या “ भुजवसुदरामितशाके ” इत्यादि आर्येणें ग्रंथकाराचा काल ठरवूं न्हटलें तर तो शक १०८२ होतो. परंतु तो काळ खरा मानण्यास कांहीं अडचणी उत्पन्न होतात. त्या अशा; ग्रंथकारानें आपल्या ‘तरंगिणी’ ग्रंथांत विद्यापतीच्या श्लोकांची उदाहरणें आपले छंद समजाविताना दिलीं आहेत. हा लोकप्रिय कवि इ. स. १४०० च्या पूर्वाचा नाही, असें पुराणवस्तुसंशोधकांचें मत आहे. ते शोधक ताम्रपटादिकांच्या साहाय्यानें असें ठरवितात कीं, इ. स. १३९९ मध्ये मिथिलाधिप शिवसिंह यानें विद्यापति कवीस जहागीर दिल्याचा पुरावा आहे. या पुराव्यावरून लोचनपंडित इ. स. १४०० च्या पूर्वाचा नसावा हें उघड आहे. तसेंच ‘हृदयनारायणदेव’ या नांवाच्या गढादेशच्या राजानें ‘रागतरंगिणी’ या ग्रंथाचा उपयोग ‘हृदयकौतुक’ या आपल्या ग्रंथांत केला आहे असें आम्हीं त्या ग्रंथाच्या प्रस्तावनेंत न्हटलेच आहे. व त्या राजाचा काल इ. स. १६६७ असावा असेंही राग० तर०

आम्ही तेथे म्हटले आहे. तेव्हा रागतरंगिणी हा ग्रंथ इ. स. १४००
 शतंतर व इ. स. १६६७ पूर्वी लिहिला गेला असावा असे सहज उर-
 विता येते. तेव्हा लोचनपंडिताचा 'भुजवसु' इ. हा श्लोक लावावा कसा
 अथवा त्यांत कांहीं चुकले आहे कीं काय हे एक मनोरंजक गूढ आहे.
 'रागतरंगिणी' ग्रंथांत ईमन, फरोदस्त वगैरे स्पष्ट मुसलमानी रागनाम-
 ही दृष्टीस पडतात, ही गोष्ट ग्रंथकाल निर्णित करण्यास कांहींशी उप-
 योगी होईल. कारण, मुसलमानी राजांची कारकीर्द या देशांत
 स्थापिली जाऊन त्यांचे राग सर्वत्र लोकप्रिय होण्यास शके १०८२
 हा काल अनुकूल होईल कीं कसें, हाहि विचार करण्याजोगा प्रश्न आहे.

लोचनपंडितानें 'भुजवसुदशमितशाके' या श्लोकाच्या शेवटीं
 " मुनयस्त्वासन् विशाखायाम् " असें म्हटले आहे; व अशाप्रकारें
 कालगणनेची वहिवाट काश्मीर प्रांताकडे अजून देखील आहे असें
 ऐकिवांत आहे. तसेंच मिथिला व बंगाल या प्रांतांतला घटिकावाचक
 शब्द जो " दण्ड " तोही त्यानें आपल्या ग्रंथांत बमरला आहे.
 यावरून सदां पंडित उत्तरेचा असावा असें अनुमान करण्यास पुष्कळ
 जागा आहे.

लोचनपंडितानें आपला ग्रंथ सुबोध व सरळ लिहिला आहे;
 त्यास दक्षिणेकडील ग्रंथ माहीत होते असें दिसते. कारण, त्याच्या
 ग्रंथांत कैशिक, काकली व मृदुपंचम हीं नांविं दृष्टीस पडतात. त्यानें
 या ग्रंथांत जन्यजनकरागांची व्यवस्था सुबोध करून दाखविली आहे.
 एकंदरीत हा ग्रंथ संगीतशास्त्राचा अभ्यास करणाऱ्यांस उपयुक्त होईल
 असें आम्हांस वाटते.

हा ग्रंथाचा कालनिर्णय करण्याचे कामीं आमचे मित्र डॉ०
 विष्णु सीताराम सुकथनकर, एम्. ए., पीएच्. डी., यांनी जें आम्हांस
 साहाय्य केले त्याबद्दल आम्हीं त्यांचे फार आभारी आहों.

पुणे,
 ता० २२।६।१८ }

पंडित दत्तात्रेय केशव जोशी.

रागतरंगिणी ।

श्रीगणेशाय नमः ।

अथैषामुत्पत्तिनिदानं नादो निरूप्यते ।

नादः ।

नाभेरूर्ध्वं हृदिस्थानान्मारुतः प्राणसंज्ञकः ।

नदति ब्रह्मरन्धान्ते तेन नादः प्रकीर्तितः ॥

आकाशाग्निमरुज्जातो नाभेरूर्ध्वं समुच्चरन् ।

मुखेऽतिव्यक्तिमायाति यः स नाद इतीरितः ॥

स च प्राणिभवोऽप्राणिभव उभयसंभवः ।

आद्यः कायभवो वीणादिभवोऽपि द्वितीयकः ॥

तृतीयोऽपि हि वंशादिभव इत्यं त्रिधामतः ।

यदुक्तं ब्रह्मणस्थानं ब्रह्मग्रन्थिश्च यो मतः ॥

तन्मध्ये संस्थितः प्राणः प्राणाद्बलिसमुद्भवः ॥

न नादेन विना गीतं न नादेन विना स्वरः ।

न नादेन विना ज्ञानं न नादेन विना शिवः ॥

एतादृशनादमयसूर्छनाधीना च रागोत्पत्तिः ।

तदुक्तं स्वरः सम्मूर्छयते यत्र रागतां प्रतिपद्यते ।

सूर्छना च गीयमानगीते कचिज्जायते इति गीतं निरूप्यते । तंत्राभियुक्ताः ।

गीतम् ।

धातुमातुसमायुक्तं गीतमित्युच्यते बुधैः ।

तत्र नादात्मको धातुर्मातुरक्षरसंभवः ॥

अत एव केवलाक्षरसंचये गीतव्यवहारो मातुरिति मन्तव्यम् ।

तच्च गीतं द्विविधम् ।

गीतं तु द्विविधं प्रोक्तं यंत्रगात्रविभेदतः ।

यंत्रं स्याद्रेणुवीणादि गात्रं तु मुखमुच्यते ॥

प्रत्येकमेतदपि द्विविधम् ।

निबद्धमनिबद्धं च गीतं द्विविधमुच्यते ।

अनिबद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनियमैर्विना ॥

यद्वा गमकधात्वंगवर्णादिनियमैर्विना ।

निबद्धं च भवेद्गीतं तालमानरसाश्रितम् ॥

छंदो गमकधात्वंगवर्णादिनियमैः कृतम् ।

गमकाः कंपितादयः । धातुर्नादः । अंगानि पदानि ।

तेन विरुदादीनि । तालाश्च चञ्चत्पुटचाचपुटादयः ।

मानं तु प्रसिद्धम् । रसाः शृंगारादयः । छंदांसि

एलाञ्छंबकादीनि ।

एतेषां प्रथमस्तु मत्कृतरागसंगीतसंग्रहेऽन्वेष्टव्यः ।

तादृशमपि गीतं द्विविधम् ।

मार्गदेशी विभेदेन गीतं तु द्विविधं मतम् ।

मार्गास्तु गंधर्वादिगीतगतयः । देश्यश्च तत्तद्रागाश्रिता-

स्तास्तास्तत्तद्देशगीतगतयः । इह तु मार्गाभावाच्चो-

दाहृताः । अग्रे तु कचिदुदाहर्तव्याः देश्यामपि स्व-

देशीयत्वात्प्रथमं मिथिलापभ्रंशभाषया श्रीविद्यापति-

कविनिबद्धास्तास्ता मैथिलगीतगतयः प्रदर्श्यन्ते ॥*

× × × ×

अथ यंत्रजादिरागसामान्योत्पत्त्युपयुक्तसंस्थिति-

साधनीभूतस्वरसंज्ञाप्रकरणम् ।

स्वस्वशेषश्रुतिं त्यक्त्वा यदा रिपभर्षवतौ ।

गीयेते गुणिभिः सर्वैस्तदा तौ कोमलौ मतौ ॥

गृह्णाति मध्यमस्यापि गांधारः प्रथमां श्रुतिम् ।

यदा तदा जनैरेष तीव्र इत्यभिधीयते ॥

*टीपः—येषां ग्रंथकारानां श्रीविद्यापतीनां मिथिलभाषेतील गीते

दिलीं आहेत, परंतु ग्रंथकारांच्या जण्यास त्यांचा उपयोग नसल्याने तीं येथे
दिलीं नाहीत.

द्वितीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतरः स्मृतः ।
 तृतीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतमः स्मृतः ॥
 चतुर्थामपि चेदेवमतितीव्रतमः स्मृतः ।
 अतितीव्रतमो गस्तु सारंगे परिगीयते ॥
 षड्जस्य च निषादश्चेद् गृह्णाति प्रथमां श्रुतिम् ।
 तदा संगीतिभिः सोऽपि तीव्र इत्यभिधीयते ॥
 द्वितीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतरः स्मृतः ।
 तृतीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतमः स्मृतः ॥
 षड्जस्य द्वे श्रुती गृह्णन् निषादः काकली स्मृतः ।
 तीव्रतरे निषादैव गेया सैव विचक्षणैः ॥
 सपयो रिधयोश्चैव तथैव गनिषादयोः ।
 संवादः कथितो विज्ञैर्मसयोः स्वरयोर्मिथः ॥
 हृदि मंद्रो मले मध्यो मूर्ध्नि तार इति क्रमात् ।
 द्विगुणः पूर्वपूर्वस्मात् स्वरः स्यादुत्तरोत्तरः ॥
 × × × श्रुतिनामानि तीव्राकुमुद्रती इ. ॥
 बीणायां सर्वरागाणां स्वराणां संस्थितिस्तु या ।
 तस्या वादनभाषेण स्वरव्यक्तिः प्रजायते ॥
 तास्तु संस्थितयः प्राच्यो रागाणां द्वादश स्मृताः ।
 याभीरागाः प्रगीयन्ते प्राचीना रागपारगैः ॥
 भैरवी टोडिका तद्वत् गौरी कर्णाट एव च ।
 केदार इमनस्तद्वत् सारंगो भेषरागकः ॥
 धनाश्रीः पूरबी किंच मुखारी दीपकस्तथा ।
 एतेषामेवसंस्थाने सर्वे रागा व्यवस्थिताः ॥
 तत्र यद्रागसंस्थाने ये ये रागा व्यवस्थिताः ।
 यथा यद्रागसंस्थानं तत्तथैव वदास्यदसु ॥

इति संस्थानसंज्ञा प्रकरणम् ।

हरप्रिय (१) भैरवी ।

शुद्धाः सप्तस्वरा रम्या वादनीयाः प्रयत्नतः ।
तेन वादनमात्रेण भैरवी जायते शुभा ॥
अन्ये तु भैरवीरागे धैवतं कोमलं विदुः ।
तदशुद्धं यतस्तादृक् नार्यं रागोज्जुरंजकः ॥

लोठी (२) टोडी ।

शुद्धाः सप्तस्वराः कार्या रिधौ तेषुच कोमलौ ।
टोडी सुरागिणी ज्ञेया ततो गायकनायकैः ॥

माकनगौ (३) गौरी ।

एवं सति च गांधारो द्वे श्रुती मध्यमस्य चेत् ।
गृह्णाति काकली निः स्यात् तदा गौरी प्रवर्तते ॥

अस्यार्थः— रिषमधैवती कोमली भवतः । गांधारश्च मध्यमस्य
श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निषादश्च षड्जस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । तदा गौरी
संस्थानं भवति ॥

कांजोली (४) कर्णाटः ।

शुद्धाः सप्तस्वरास्तेषु गांधारो मध्यमस्य चेत् ।
गृह्णाति द्वे श्रुती गीता कर्णाटी जायते तदा ॥

अस्यार्थः— शुद्धेषु सप्तस्वरेषु गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति
तदा कानराख्यातं कर्णाटसंस्थानं भवति ।

शंकराभरण (५) केदारः ।

एवं सति निषादश्चेत् काकली भवति स्फुटम् ।
वीणायां व्यक्तिमाधत्ते केदारसंस्थितिस्तदा ॥

अस्यार्थः— गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निषादश्च षड्जस्य
श्रुतिद्वयं गृह्णाति तदा केदारसंस्थानं भवति ॥

(६) ईमनः ।

कल्याण

एवं सति च संस्थाने मध्यमः पंचमस्य चेत् ।

गृह्णाति द्वे श्रुती राग ईमनो जायते तदा ॥

अस्यार्थः—गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निषादश्च पञ्जस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः पंचमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति तदा ईमनसंस्थानं भवति ।

(७) सारंगः ।

शुद्धसारंग

एवं सति च गांधारः शुद्धमध्यमतां व्रजेत् ।

शुद्धनिषादः स्यात् सारंगो जायते तदा ॥

(८) मेघः ।

धनिषादौ च शार्ङ्गस्य कर्णाटस्य गमौ यदि ।

भवेतां रागराजन्यो मेघरागः प्रजायते ॥

अस्यार्थः—गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः पञ्चमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निषादः पञ्जस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः शुद्धो भवति । तदा मेघसंस्थानं भवति ।

(९) धनाश्रीः ।

कामवर्धनी

रिषभः कोमलो गस्तु द्वे श्रुती मध्यमस्य चेत् ।

गृह्णाति द्वे श्रुती मध्यमस्य विशेषतः ॥

धैवतः कोमलो निश्च पञ्जस्य द्वे श्रुती यदा ।

गृह्णाति रागिणी रम्या धनाश्रीर्जायते तदा ॥

अस्यार्थः—रिषभधैवतौ कोमलौ भवतः। गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः पंचमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निषादः पञ्जस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । तदा धनाश्रीसंस्थानं भवति ॥

(१०) पूर्वा ।

कल्याण

ईमनस्वरसंस्थाने निषादप्रथमां श्रुतिम् ।

गृह्णाति धैवतत्रैषा पूर्वायाः स्वरसंस्थितिः ॥

को. नि. स. त.

अस्यार्थः— गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः पंचमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निषादः षड्जस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । धैवतश्च निषादस्यैकां श्रुतिं गृह्णाति । तदा पूर्वासंस्थानं भवति ॥

(११) मुखारी ।

शुद्धाः सप्तस्वरास्तेषु धैवतः कोमलो भवेत् ।

वीणायां जायते शुद्धा मुखारी संस्थितिस्तदा ॥

अस्यार्थः— शुद्धसप्तस्थरेषु धैवतः कोमलो भवति । तदा मुखारी-संस्थितिर्भवति ।

(१२) दीपकः ।

सर्वैर्मिलित्वा दीपकोऽपि लेख्यः ॥

जन्यरागाः ।

भैरवीसंस्थितौ ।

नीलांबरि सदा गेया भैरवीरागिणीस्थितौ ।

टोडीसंस्थितौ ।

टोडी सुरागिणी कापि स्वस्थितौ सैव गीयते ।

गौरीसंस्थितौ ।

मालवः स्यान्गुणमयः श्रीगौरी च विशेषतः ।

चैतीगौरी तथा प्रोक्ता पहाडीगौरिका पुनः ॥

देशीटोडी देशकारो गौरो रागेषु सत्तमः ।

प्रिवणः स्यान्मूलतानीधनार्थीश्च वसंतकः ॥

गौरा भैरवरागश्च विभासो रागसत्तमः ।

रामकली तथागेया गुर्जरी घट्टली ततः ।

रेवा च भट्टियारश्च पहागश्च तथोत्तमः ॥

मालवः पंचमः किंच जयतश्रीश्च रागिणी ।
 आसावरी तथा ज्ञेया देवगांधार एव च ॥
 सिंधीआसावरी ज्ञेया ज्ञेया गुणकरी तथा ।
 गौरीसंस्थानमध्ये तु एते रागा व्यवस्थिताः ॥

कर्णाटसंस्थितौ ।

पाडवः कानरो रागो देशी विख्यातिमागतः ।
 वागीश्वरीकानरश्च खंमाइची तु रागिणी ॥
 सौरठः परजो मारु जैजयंती तथा परा ।
 ककुभोऽपि च कामोदः कामोदी लोकमोदिनी ॥
 केदारी रागिणी या गौरः स्यात् मालकौशिकः ।
 हिंदोलः सुघराई स्यादद्वानो रागसत्तमः ॥
 गारेकानरनामा च श्रीरागश्च सुखावहः ।
 कर्णाटसंस्थिताद्येते रागाः सन्तीति निश्चितम् ॥

केदारसंस्थाने ।

केदारस्वरसंस्थाने श्रुतः केदारनाटकः ।
 आभीरनाटनामा च गेयो रागस्तथापरः ॥
 खंवावती ततो ज्ञेया शंकराभरणस्तथा ।
 विहागराच हम्बीरः श्यामः श्रुतिमनोहरः ॥
 छायानटश्च भूपाली ज्ञेया भीमपलासिका ।
 कौशिकश्च तथा गेयो मारु रागो विचक्षणैः ॥

ईमनसंस्थाने ।

ईमनस्वरसंस्थाने शुद्धकल्याण ईरितः ।
 पूरिया विदिता लोके जयत्कल्याण एव च ॥

सारंगसंस्थाने ।

सारंगस्वरसंस्थाने प्रथमा पटमंजरी ।
दुंदावनी तथा ज्ञेया सामंतो बडहंसकः ॥

मेघसंस्थाने ।

मेघरागस्य संस्थाने मेघो मल्लार एव च ।
गौडसारंगनाटौ च रागो वेलावली तथा ॥
अलहिया तथा ज्ञेया शुद्धमूहव एव च ।
देशीमूहवदेशाखी शुद्धनाटस्तथैव च ॥

धनाश्रीसंस्थाने ।

धनाश्रीस्वरसंस्थाने धनाश्रीर्ललितस्तथा ।

पूर्वासंस्थाने ।

पूर्वायाः स्वरसंस्थाने पूर्वैव परिगीयते ॥

मुखारी संस्थाने ।

मुखारीस्वरसंस्थाने मुखारी परिगीयते ।

सर्वेषामथ रागाणां ये थेऽनुक्रमतः स्वराः ।
तेषु सर्वस्वरेष्वप्यथः पङ्क्तय इत्यभिधीयते ॥

तथाहि—

सारिगा मपधा निः सः सानिधपमंगा रिसा ।
रोहावरोहयोगेन संपूर्णा भैरवी मता ॥

एषं तत्तद्रागस्वरारोहायरोहास्त्वन्यत्र द्रष्टव्याः । इह तु
विस्तरभयाच्च लिखिताः ॥

अथ सकलदेशसाधारणगुणिगणप्रसिद्धरागसंकराः ।

श्रीमद्वेलावलात् गुंडयोगात् कामोदपंचकम् ।
तत्राद्यः, शुद्धयोगात् द्वितीयोऽपि च वक्ष्यते ॥
कामोदकेदारियोगात् सामंतारुयो भवेत्स तु ।
तिलकादिकपङ्क्तययोगात् तिलकादिकः, ॥
कल्याणाद्यो भवेत् गुंडश्रीमदीमनयोगतः, ।
वरारी गुर्जरी गौरी श्यामा चासावरीति च ॥

गांधारसंयुता एताः स्युः पद्भाग इतीरितः, ।
 गुर्जर्यासावरीयोगाच्छ्रीमद्गुणकरी मता, ॥
 शिवराट्मिलनादन्या धनाश्रीः कुम्भरीति च, ।
 मालश्रीः शुद्धमलरैर्भधुमाधविनिर्मितिः, ॥
 हरभूपणशुद्धाभ्यां नट्टनारायणेन च ।
 सरस्वत्याः समुत्पत्ति, धनाश्रीर्मालवावलैः ॥
 गौर्या च वडहंसः, स्यात् कानराजवलादपि ।
 पूरिया रागिणी सैव मंगलाष्टकशब्दिता ॥
 केदाराचलगौरीभिर्लकादहननामकः, ।
 गांधारो गुर्जरी श्यामा रामकर्याथ चेद्भवेत्, ॥
 वेलावलकेदाराभ्यां योगतो हरभूपणः, ।
 वेलावलकेदारककल्याणैरीमनः स्मृतः, ॥
 गौरीआसावरीदेवगिरीभिर्भैरवादपि ।
 सिंधुरारागतः प्रोक्तो गांधारः पृथिवीतले, ॥
 धनाश्रीः कानरायोगात् वागीश्वर्याख्यरागिणी ।
 फिरोदस्तस्तु पूरविगौरीश्यामाभिरेव च, ॥
 वराडीवंगपालाभ्यां विभासमिलनादपि ।
 अट्टानारागिणी प्रोक्ता, फिरोदस्तात् धनेन च ॥
 कानढायोगतः प्रोक्ता, सहाना कापि रागिणी, ।
 मारुधवलकुंमारीधनाश्रीमिलनाद्भवेत् ॥
 पद्मंजरी ततः, शुद्धशंकराभरणादपि ।
 मल्लारकानराभ्यां च देशाखः समुदीरितः, ॥
 गौडसारंगमिलनाद्भवेत् वेलावली भुवि, ।
 तत्र सोरठकौरव्यामिलनात् कौमुदी मता, ॥
 मारुधवलकेदाराजयत्श्रीमिलनात् भवेत् ।
 घंठोलनामको रागः संगीतिभीरुरीकृतः, ॥

पूरवीशैलजादेवगिरिभिर्गुडयोगतः ।
 हारवत्याख्यसंकीर्णा रागिणी लोकदुर्लभा, ॥
 धनाश्रीपूरियाभ्यां च भवेत् भीमपलासिका, ।
 मालश्रीशुद्धसंयोगात् महारमिलनादपि ॥
 खंभावत्याः समुत्पत्तिर्वदन्ति किल गायकाः, ।
 शैलजादेशकाराभ्यां टोडीतोऽपि वराठिका, ॥
 षड्गागासावरीदेश्यो हेतुर्गंधावरी भवेत्, ।
 सरस्वत्यथ मारुथ केदारापि मनोहरा ॥
 बिहागरासमुत्पत्तिनिदानं त्रितयं मतम्, ।
 जयत्श्रीदेशकाराभ्यां ललिताचलिलावती, ॥
 मालवाचलगौरीभिः त्रिवणामिलनान्मतः ।
 गुणिगोष्ठीषु विख्यातः कोऽपि रागो मनोहरः, ॥
 हंमीर ईमनात् शुद्धकेदारायोगतः स्मृतः, ।
 पूर्या श्रीरागयुक्ता चेत् कानरा किंचिदेशतः ॥
 भैरवात् किंचिदादाय तदा टंकः प्रवर्तते, ।
 महारमिलनात् किंचित् केदारानागकध्वनिः, ॥
 गूजर्या देशकारथेत् कल्याणोऽपि युतो भवेत् ।
 अहीरी रागिणी रम्या तदैव भुवि जायते, ॥
 शंकराभरणो नाटः सोरटी संगतौ यदि ।
 तदा तु रभसादिः स्यान्मंगला कापि रागिणी, ॥
 गांधारी गुर्जरी तद्वत् बंगाली पंचमस्तथा ।
 भैरवीसंयुतैरेतैर्भवेत् सौराष्ट्रनामकः, ॥
 खंमारी पूरियाटोडीयोगान्नारायणो मतः, ।
 मनोहरयुतस्तद्वत् मालवो राजहंसकः, ॥
 मालश्रीशुद्धटंकैस्तु भवेन्न्रीमपलासिका, ।
 श्रीमन्मालवगांधारबडहंसैर्युतो हरः ॥

पद्मगधवलहंसैर्देशीटोडीयुतैर्भवेत्, ।

पूरवी शुद्धसारंगैर्देवगिर्यपि रागिणी, ॥

कानरायुतकल्याणसंयुताचेत् विशागरा ।

तदा तु गीतिविख्यातः रागः कोलाहलो मतः, ।

शंकराभरणोपेतमालश्रीसंयुतो यदि ।

श्रीरागः सुखदः कोऽपि भवेत् श्रीरमणस्तदा, ॥

केदारापूरवीविलावलीभिः ककुभा मता, ।

सरस्वत्या तु कुंमारी मालधीयोगतोऽपि च, ॥

देवकारी भवेत् कोऽपि कदाचिच्छ्रूयते तु सा, ।

श्यामारामकरीभ्यां च श्रीमद्गंधारयोगतः ॥

बहुलोपेतगुर्जर्या मंगलोपेतगुर्जरी, ।

वराडीगौरिका चेत्यः श्रीपूर्वरमणोऽपि च ॥

एतेषां संकरात्कापि विचित्रा नाम रागिणी, ।

गौरीललितयोर्देशकारसंयोगतः किल ॥

त्रिवणानामको रागः संगीतीगीतिसत्तमः, ।

अढानाकानरावेलावलीभिर्नटपूर्वकात् ॥

नारायणात् समाख्याता कुलाई नाम रागिणी, ।

पूरियामधुमाधवीयोगाद्वागीश्वरी मता ॥

बडहंसटंकगौरीश्रीरागो रागसत्तमः ।

पूर्यवेलावली तद्वत् ककुभापि केदारिका ॥

एषां परस्परं योगात् दक्षिणनाटोऽपि सत्तमः, ।

शंकराभरणं गौरी मधुपूर्वा च माधवी ॥

वेलावली परस्तद्वद् दहनोलंकपूर्वकः ।
 नारायणो भवेद्रागः सुरलोकेऽपि दुर्लभः ॥
 ललितपंचमपूर्वाभिः लीलावतिमनोहरी ।
 युतौ चेतत्र हिंदोलः तदैव किल जायते, ॥
 श्रीमत्कल्याणकामोदसामंतैर्मैघरागकः, ।
 मल्लारनटसारंगास्तद्वत् वेलावली किल ॥
 देवगिर्यास्तु संयोगादेतेषां पंचमः स्मृतः, ।
 हिंदोलादर्धमर्धार्धं कानरारागतोऽपि च ॥
 पुरियातोऽपि तावचु स्यात् समादाय भैरवः,
 शंकराभरणात् तद्वत् कानरामधुमाधवी ॥
 एतावद्योगतः प्रोक्ता कमरासत्सुखावहा ।
 केदारारहिरनाटौ च शुद्धो धवल एव च ॥
 वागेश्वरीकानरश्च योगात् स्यात् मधुमाधवी ।
 लंकादहनसोरठीसंकरात् किल जायते ॥
 शक्रसंक्रमणी नाम रागिणी तु सुखावहा ।
 इति सकलसंगीतसिद्धा रागसंकराः ।

समयाः ।

रागाणां गानकालाः । तुम्बुरुनाटके ।

श्रीपंचमीं समारभ्य यावत्स्यात् शयनं हरेः
 तावद्दसंतरागस्य गानमुक्तं मनीषिभिः ॥
 इंदूथानं समारभ्य यावद्दुर्गामहोत्सवम् ।
 प्रातर्गेयस्तु देशाखो ललितः पटमंजरी ॥
 विभासो भैरवी चैव कामोदो गुंडकर्यपि ।
 एका वराडि मध्याह्ने सायं कर्णाटमालवी ॥

नाटश्चैव विशेषेण शेषगेयस्तु सर्वदा ।
 हिंदोलश्च वसंतश्च वसंते रक्तिदायकः ॥
 नाटो गौडी वराडी च गुर्जरी देशिरेव च ।
 पूर्वाह्णे गानमेतेषां निषिद्धमिति तद्विदः ॥
 नैवापराह्णे गातव्यौ भैरवीललितौ क्वचित् ।
 दशदंडात्परं रात्रौ सर्वेषां गानमीरितम् ॥
 रंगभूमौ नृपाङ्गायां कालदोषो न विद्यते ।
 शुद्धसालगसंकीर्णधातुमातुविभेदतः ॥
 देशभाषाविभेदाश्च रागसंख्या न विद्यते ।
 न रागाणां न तालानामंतः कुत्रापि विद्यते ॥
 यथा काले समारब्धं गीतं भवति रंजकम् ।
 अतः स्वरस्य नियमाद् रागेऽपि नियमः कृतः ॥

अर्वाचीनास्तु ।

ब्राह्मे मुहूर्ते गातव्यो भैरवो रागसत्तमः ।
 अरुणोदयवेलायां गेया रामकरी पुनः ॥
 प्रातर्बेलावली गेया पूर्वाह्णेषु भगोऽपि च ।
 पूर्वाह्णेषु गायेत्तां तोडी मतिमनोहराम् ॥
 शंकरादौ वराडी च गेया गायकनायकैः ।
 दिवा तृतीयप्रहरे गातव्यासावरी जनैः ॥
 काफ़ी मध्याह्नमध्ये तु सारंगोऽपि च गीयते ।
 अपराह्णे नटो ज्ञेयस्तद्वत् गायेत्तु मालवम् ।
 अपराह्णावसाने वा सायाह्णे सति याति वा ।
 सायंकालस्तु कालो वै गौरीरागस्य भूतले ।
 निशामुखे तु कल्याणः केदारस्तु महानिशि ॥
 द्वितीयप्रहरे रात्रौ कर्णाटः सर्वसंमतः ।
 तृतीयप्रहरे रात्रावदानोऽपि च गीयते ॥

अपराह्णऽपि सौराष्ट्रः प्रभाते संगवेऽपि च ।
पंचमो मेघसंचारे महारः परिकीर्तितः ॥

अलं वा बहुभिः ।

मुजवसुदशमितशाके—

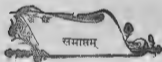
श्रीमद्वल्लालसेनराज्यादौ ।

वर्षेकपट्टिभोगे

मुनयस्त्वासन् विशाखायाम् ॥

इति लोचनपंडितविरचिता रागतरंगिणी समाप्ता ॥

॥ शुभं भवतु ॥

रागतरंगिणीगतस्वरपत्रकम् ।

श्रुतिनामानि	शुद्धस्वराः	विकृतस्वराः
१ तीव्रा		तीव्रनिषादः
२ कुमुदती		(१२) तीव्रतरनिषादः का-
३ मंदा		कलीनिषादः
		तीव्रतमनिषादः सु-
		दुपञ्जः
४ छंदोवती	(१) पञ्जः	
५ द्यावती		
६ रंजनी		(८) कोमलरिषभः
७ रतिका	(२) ऋषभः	
८ सौद्री		
९ कोधा	(३) गांधारः	
१० चञ्जिका		तीव्रगांधारः
११ प्रसारिणी		(९) तीव्रतरगांधारः अंत-
		रगांधारः
१२ प्रीतिः		तीव्रतमगांधारः
१३ मार्जनी	(४) मध्यमः	अतितीव्रतमगांधारः
१४ धितिः		तीव्रमध्यमः
१५ रक्ता		(१०) तीव्रतरमध्यमः
१६ संदीपिनी		तीव्रतममध्यमः सु-
		दुपंचमः
१७ आलापिनी	(५) पंचमः	
१८ मंदती		
१९ रोहिणी		(११) कोमलधैवतः
२० रम्या	(६) धैवतः	
२१ उग्रा		
२२ क्षोभिणी	(७) निषादः	

रागतरंगिणीगतजनकजन्यरागपत्रकम् ।

संस्थाननामानि.	जन्यरागनामानि.
१ भैरवी	(१) भैरवी, नीलांबरी.
२ टोडी	(१) टोडी.
३ गौरी	(२७) गौरी, मालवः, श्रीगौरी, चैतीगौरी, पहाडीगौरी, देशीटोडी, देशकारः, गौडः, त्रिवणः, सुलतानीधनाश्रीः, वसंतकः, गौरा, भैरवः, विभासः, रामकली, गुर्जरी, बहुली, रेवा, भट्टियारः, पट्टरागः, मालश्रीः, पंचमः, जयतश्रीः, आसावरी, देवगांधारः, सिद्धाशासावरी, गुणकरी.
४ कर्णाटः	(२०) कर्णाटः, कानरः, देशी, वागीश्वरी-कानरः, खमाइची, सोरटः, परजः, मारुः, जैजयंती, ककुभः, कामोदः, कामोदी, केदारी, गौरः, मालकौशिकः, हिंडोलः, सुधराई, अडानः, गारेकानरः, श्रीः.
५ केदारः	(१२) केदारः, केदारनाटकः, आहीरनाटः, संभावती, शंकराभरणः, बिहागरा, हंमीरः, श्यामः, छायानटः, भूपाली, भोमपलासिका, कौशिकः, मारुः.
६ ईमनः	(४) ईमनः, शुद्धकल्याणः, पूरिया, जयत्कल्याणः.
७ सारंगः	(५) सारंगः, पटमंजरी, वृंदावनी, सामंतः, यडहंसकः.
८ मेघः	(१०) मेघः, महारः, गौडसारंगः, नाटः, वेलाचली, अलहिया, शुद्धसूहवः, देशीसूहवः, देशाच्चः, शुद्धनाटः.
९ धनाश्रीः	(२) धनाश्रीः, ललितः.
१० पूर्वा	(१) पूर्वा.
११ मुखारी	(१) मुखारी.
१२ दीपकः	(१) दीपकः.

संगीतोपयोगी ग्रंथमालिका.

१. श्रीमल्लक्यसंगीतम्	(संस्कृत)
२. श्रीमद्भागकल्पद्रुमांकुरः	(")
३. रामचंद्रिका	(")
४. अद्योत्तरशाततालक्षणम्	(")
५. संगीतसारामृतोद्धारः	(")
६. सङ्ग्रामचंद्रोदयः	(")
७. अभिनवतालमंजरी	(")
८. रामलक्षणम्	(")
९. चत्वारिंशच्छतसंज्ञितरगनिरूपणम्	(")
१०. राममाला	(")
११. संगीतसुधाकरः	(")
१२. हृदयकीर्तुकम्	(")
१३. हृदयपकाशः	(")
१४. रागतरंगिणी	(")
१५. रागतत्त्वमोक्षः	(")
१६. राममंजरी	(")
१७. स्वरमेलकूलानिधिः	(मराठी भाषांत २१ रागह)
१८. संगीतद्वेषणम्	(गुजराती भाषांत २२ रागह)
१९. संगीतरत्नाकरः	(" " २३ ")
२०. स्वरमालिका	(" " ")
२१. रागविशेषप्रवेशिका	(मराठीत)
२२. पारिजातप्रवेशिका	(")
२३. गीतमालिका (भाग १-९ हिंदी भाषांत)	(")
२४. हिंदुस्थानी संगीतपद्धति (भाग १ मराठीत)	(")
२५. हिंदुस्थानी संगीतपद्धति (भाग २ मराठीत)	(")
२६. हिंदुस्थानी संगीतपद्धति (भाग ३ मराठीत)	(")
२७. हिंदुस्थानी संगीतपद्धति (भाग १ गुजरातीत)	(")
२८. रामचंद्रिकासार	(हिंदीत)
२९. सुषमराममाला	(")

पत्रव्यवहार खालील परचावर करा

पता:- भालचंद्र सीताराम सुकथनकर, एम.

२ मलबार ।

C. V. Khatavary

॥ श्रीः ॥

आर्यसंगीतसंस्कृतग्रंथाः

- १ रागतरंगिणी ।
- २ रागतत्त्वविवोधः ।
- ३ रागमंजरी ।

प्रकाशक

भालचन्द्र-सारास सुकथनकर, एम्. ए., एल् एल्. बी.

शके १८९७ सन १९१८

(सर्वे अधिकार स्वामीन देविते आह्वेत्.)

॥ श्रीः ॥

श्रीलोचनपंडितविरचित।

रागतरंगिणी । ०—

एतत्पुस्तकम्

पुण्यपत्तनस्थपंडितदत्तात्रेयकेशवजोशीत्यभिधेन

यथामति संशोधितम् ।

तत्र

भालचन्द्रशर्मणा

आर्यभूषणार्यमुद्रालये मुद्राक्षरैरंकयित्वा

प्राकारयं नीतम् ।

शकः १८४० १८७० सन् १९१८

(सर्वेप्रधिकारः स्वायत्तीकृतः)

अस्य ग्रन्थस्य मुद्रणे यद्धनमपेक्षितं तत्सकलमपि
श्रीमन्महीश्वरयुवराजमहाशयैः 'सर के. नरसिंह-
राज वडियार जी. सी. आय्. ई.'
इति लक्षणांकितैः परमो-
दारचरितैरदायि ।

Printed at the Arya-Bhushan Press, Poona, City,
by Anant Vinayak Patwardhan,

AND

Published by Balchandra Sitaram Sukthankar, M. A., B. L. S.,
at 2 Malabar Hill, Bombay.

प्रस्तावना.

हिंदुरथानी अथवा उत्तरेकडील संगीत पद्धतीच्या उपलब्ध संस्कृत ग्रंथांपैकी लोचनपंडिताने लिहिलेला रागतंरंगिणी हा एक ग्रंथ आहे. या ग्रंथकाराने आणखीही कांहीं ग्रंथ लिहिले आहेत, असें या ग्रंथांतल्या एक दोग ठिकाणच्या उक्तीवरून दिसून येते. हा तरंगिणी ग्रंथ मुख्यतः छंदःशास्त्रावर आहे असें समजते. त्याची हस्तलिखित प्रत अलाहाबादचे श्री. गुमावानू यांजकडे होती. त्या नकलेंतून संगीत-विषयक भाग आमचे मित्र पंडित श्रीकृष्ण जोशी, गव्हर्मेट पेन्शनर व व्हर्डी नाभासंस्थानचे होममेबर, यांनी उतरून घेऊन आम्हांस मेहेर-बानी करून प्राप्त करून दिला याबद्दल आम्ही त्या पंडितांचे फार आभारी आहो. मूळ ग्रंथ मिथिल व संस्कृत या भाषांत आहे असे ते पंडित सांगतात.

तरंगिणीकाराने स्वतःविषयी माहिती ग्रंथांत दिलेली नाही. ग्रंथाच्या शेवटी दिलेल्या " भुजवसुदरामितशाके " इत्यादि आर्थेनें ग्रंथकाराचा काल ठरवूं म्हटलें तर तो शक १०८२ होतो. परंतु तो काळ खरा मानण्यास कांहीं अडचणी उत्पन्न होतात. त्या अशा; ग्रंथकाराने आपल्या 'तरंगिणी' ग्रंथांत विद्यापतीच्या श्लोकांची उदाहरणे आपले छंद समजाविताना दिली आहेत. हा लोकप्रिय कवि इ. स. १४०० च्या पूर्वीचा नाही, असें पुराणवस्तुसंशोधकांचे मत आहे. ते शोधक ताम्रपटादिकांच्या साहाय्यानें असें ठरवितात की, इ. स. १३९९ मध्ये मिथिलाधिप शिवसिंह याने विद्यापति कवीस जहागिर दिल्याचा पुरावा आहे. या पुराव्यावरून लोचनपंडित इ. स. १४०० च्या पूर्वीचा नसावा हें उघड आहे. तसेंच 'हृदयनारायणदेव' या नांवाच्या गदादेशाच्या राजाने 'रागतंरंगिणी' या ग्रंथाचा उपयोग 'हृदयकौतुक' या आपल्या ग्रंथांत केला आहे असें आम्ही त्या ग्रंथाच्या प्रस्तावनेंत म्हटलेंच आहे. व त्या राजाचा काल इ. स. १६६७ असावा असेंही

आम्ही तेथे म्हटले आहे. तेव्हां रागतरंगिणी हा ग्रंथ इ. स. १४०० शेंनंतर व इ. स. १६६७ पूर्वी लिहिला गेला असावा असे सहज ठरविता येते. तेव्हां लोचनपंडिताचा 'भुजवसु' इ. हा श्लोक लावता करा अथवा त्यांत कांहीं चुकले आहे कीं काय हे एक मनोरंजक गूढ आहे. 'रागतरंगिणी' ग्रंथांत ईमन, करोदस्त वगैरे स्पष्ट मुसलमानी रागनामंही दृष्टीस पडतात, ही मोष्ट ग्रंथकाल निर्मित करण्यास कांहींशी उपयोगी होईल. कारण, मुसलमानी राजांची कारकीर्द या देशांत स्थापिली जाऊन त्यांचे राग सर्वत्र लोकप्रिय होण्यास शके १०८२ हा काल अनुकूल होईल कीं कसें, हाहि विचार करण्याजोगा प्रश्न आहे.

लोचनपंडितानें 'भुजवसुदशमितशांके' या श्लोकाच्या शेवटीं "मुनयस्त्वात्तन् विशाखायाम्" असें म्हटलें आहे; व अशाप्रकारें कालगणनेची वहिवाट काश्मीर प्रांताकडे अजून देखील आहे असें ऐकिवांत आहे. तसेंच मिथिला व बंगाल या प्रांतांतला घटिकावाचक शब्द जो "दण्ड" तोही त्यानें आपल्या ग्रंथांत वापरला आहे. यावरून सदर पंडित उचरेचा असावा असें अनुमान करण्यास पुष्कळ जागा आहे.

लोचनपंडितानें आपला ग्रंथ सुबोध व सरळ लिहिला आहे; त्यास दक्षिणेकडील ग्रंथ माहीत होते असें दिसते. कारण, त्याच्या ग्रंथांत केशिक, काकली व मृदुपंचम हीं नांविं दृष्टीस पडतात. त्यानें या ग्रंथांत जन्यजनकरामांनीं व्यवस्था सुबोध करून दाखविली आहे. एकंदरीत हा ग्रंथ संगीतशास्त्राचा अभ्यास करणाऱ्यांस उपयुक्त होईल असें आम्हांस वाटते.

हा ग्रंथाचा कालनिर्णय करण्याचे कार्मी आमचे मित्र डॉ० विष्णु सतिाराम सुकथनकर, एम्. ए., पीएच्. डी., यांनीं जें आम्हांस साहाय्य केले तें त्याबद्दल आम्ही त्यांचे फार आभारी आहों.

पुणे,
ता० २२/६/१८ }

पंडित दत्तात्रेय केशव जोशी.

॥ श्रीः ॥

रागतरंगिणी ।

श्रीगणेशाय नमः ।

अथैषामुत्पत्तिनिदानं नादो निरूप्यते ।

नादः ।

नाभेरूर्ध्वं हृदिस्थानान्मारुतः प्राणसंज्ञकः ।
नदति ब्रह्मरन्धान्ते तेन नादः प्रकीर्तितः ॥
आकाशाशिमरुजातो नाभेरूर्ध्वं समुचरन् ।
मुखेऽतिव्याक्तिमाप्नोति यः स नाद इतीरितः ॥
स च प्राणिभवोऽप्राणिभव उभयसंभवः ।

आद्यः कायभवो वीणादिभवोऽपि द्वितीयकः ॥
तृतीयोऽपि हि वंशादिभव इत्थं त्रिधामतः ।

यदुक्तं ब्रह्मणस्थानं ब्रह्मग्रन्थिश्च यो मतः ॥

तन्मध्ये संस्थितः प्राणः प्राणाद्वह्निसमुद्भवः ॥

न नादेन विना गीतं न नादेन विना स्वरः ।

न नादेन विना ज्ञानं न नादेन विना शिवः ॥

एतादृशनादमयमूर्च्छनाधीना च रागोत्पत्तिः ।

तदुक्तं स्वरः सम्मूर्च्छयते यत्र रागतां प्रतिपद्यते ।

मूर्च्छना च गीयमानगीते कचिज्जायते इति गीतं निरूप्यते । तंत्राभियुक्ताः ।

गीतम् ।

धातुमातृसमायुक्तं गीतमित्युच्यते बुधैः ।

तत्र नादात्मको धातुर्मातुरक्षरसंभवः ॥

अत एव केवलाक्षरसंचये गीतव्यवहारो मातुरिति मन्तव्यम् ।

तच्च गीतं द्विविधम् ।

गीतं तु द्विविधं प्रोक्तं यंत्रगात्रविभेदतः ।

यंत्रं स्याद्वेषुवीणादि गात्रं तु मुखमुच्यते ॥

प्रत्येकमेतदपि द्विविधम् ।

निबद्धमनिबद्धं च गीतं द्विविधमुच्यते ।
 अनिबद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनियमैर्विना ॥
 यद्वा गमकधात्वंगवर्णादिनियमैर्विना ।
 निबद्धं च भवेद्गीतं तालमानरसाश्रितम् ॥
 छंदो गमकधात्वंगवर्णादिनियमैः कृतम् ।
 गमकाः कंपितादयः । धातुर्नादः । अंगानि पदानि ।
 तेन विरुदादीनि । तालाश्च चञ्चत्पुटचाचपुटादयः ।
 मानं तु प्रसिद्धम् । रसाः शृंगारादयः । छंदांसि
 एलाञ्छंबकादीनि ।

एतेषां प्रपञ्चस्तु मत्कृतरागसंगीतसंग्रहेऽन्येष्टव्यः ।

तादृशमपि गीतं द्विविधम् ।

मार्गदेशी विभेदेन गीतं तु द्विविधं मतम् ।
 मार्गास्तु गंधर्वादिगीतगतयः । देश्यश्च तत्तद्रागाश्रिता-
 स्तास्तास्तत्तदेशगीतगतयः । इह तु मार्गाभावान्नो-
 दाहृताः । अग्रे तु कचिदुदाहर्तव्याः देश्यामपि स्व-
 देशीयत्वात्प्रथमं मिथिलापभ्रंशभाषया श्रीविद्यापति-
 कविनिबद्धास्तास्ता मैथिलगीतगतयः प्रदर्शयन्ते ॥ *

× × × ×

अथ यंत्रजादिरागसामान्योत्पत्त्युपयुक्तसंस्थिति-

साधनीभूतस्वरसंज्ञाप्रकरणम् ।

स्वस्वशेषश्रुतिं त्यक्त्वा यदा रिपभधैवतौ ।
 गीयेते गुणिभिः सर्वैस्तदा तौ कोमलौ मतौ ॥
 गृह्णाति मध्यमस्यापि गांधारः प्रथमां श्रुतिम् ।
 यदा तदा जनैरेप तीव्र इत्यभिधीयते ॥

*टीपः—येषां ग्रंथकारानां श्रीविद्यापतीनां मिथिलभाषेतील गीतें
 दिल्लीं आहते; परंतु ग्रंथ जप्यास त्यांचा उपयोग नसल्याने तीं येथे
 दिल्लीं नार्हते,

द्वितीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतरः स्मृतः ।
 तृतीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतमः स्मृतः ॥
 चतुर्थामपि चेदेवमतितीव्रतमः स्मृतः ।
 अतितीव्रतमो गस्तु सारंगे परिगीयते ॥
 पङ्कजस्य च निपादश्चेद् गृह्णाति प्रथमां श्रुतिम् ।
 तदा संगीतिभिः सोऽपि तीव्र इत्यभिधीयते ॥
 द्वितीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतरः स्मृतः ।
 तृतीयामपि चेदेवं तदा तीव्रतमः स्मृतः ॥
 पङ्कजस्य द्वे श्रुती गृह्णन् निपादः काकली स्मृतः ।
 तीव्रतरे निपादैव गेया सैव विचक्षणैः ॥
 सपथो रिभयोश्चैव तथैव गनिपादयोः ।
 संघादः कथितो विज्ञैर्भसयोः स्वरयोर्मिथः ॥
 हृदि भद्रो गले मध्यो मूर्ध्नि तार इति क्रमात् ।
 द्विगुणः पूर्वपूर्वस्मात् स्वरः स्यादुत्तरोत्तरः ॥
 × × × श्रुतिनामानि तीव्राकुमुद्वृती इ.
 वीणायां सर्वरागाणां स्वराणां संस्थितिस्तु वा ।
 तस्या नादनमात्रेण स्वरव्यक्तिः प्रजायते ॥
 तास्तु संस्थितयः प्राच्यो रागाणां द्वादश स्मृताः ।
 याभीरागाः प्रगीयन्ते प्राचीना रागपारमैः ॥
 भैरवी टोडिका तद्रत्न गौरी कर्णाट एव च ।
 केदार इमनस्तद्रत्न सारंगो मेघरागकः ॥
 धनाश्रीः पूरवी किंच मुखारी दीपकस्तथा ।
 पतपामेवसंस्थाने सर्वे रागा व्यवस्थिताः ॥
 तत्र यद्वागसंस्थाने प्र ये रागा व्यवस्थिताः ।
 यथा यद्वागसंस्थानं तत्तथैव वदाभ्यहम् ॥

इति संस्थानसंज्ञा प्रकरणम् ।

(१) भैरवी ।

शुद्धाः सप्तस्वरा रम्या वादनीयाः मधुरततः ।
तेन वादनमात्रेण भैरवी जायते शुभा ॥
अन्ये तु भैरवीरागे ध्रुवतं कोमलं विदुः ।
तदशुद्धं यतस्तादृक् नार्यं रागोऽनुरंजकः ॥

(२) टोडी ।

शुद्धाः सप्तस्वराः कार्या रिथौ तेषुच कोमलौ ।
टोडी सुराणिर्णा ज्ञेया ततो गायकनाचकैः ॥

(३) गौरी ।

एवं सति च गांधारो द्वे श्रुती मध्यमस्य चेत् ।
गृह्णाति काकली निः स्यात् तदा गौरी भवते ॥

अस्यार्थः— रिपभधैवतौ कोमलौ भवतः । गांधारश्च मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निपादश्च पद्मस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । तदा गौरी संस्थानं भवति ॥

(४) कर्णाटः ।

शुद्धाः सप्तस्वरास्तेषु गांधारो मध्यमस्य चेत् ।
गृह्णाति द्वे श्रुती गीता कर्णाटी जायते तदा ॥

अस्यार्थः— शुद्धेषु सप्तस्वरंषु गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति तदा कानराख्यातं कर्णाटसंस्थानं भवति ।

(५) केदारः ।

एवं सति निपादश्चेत् काकली भवति स्फुटम् ।
वीणायां व्यक्तिमाधत्ते केदारसंस्थितिस्तदा ॥

अस्यार्थः— गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निपादश्च पद्मस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति तदा केदारसंस्थानं भवति ।

(६) ईमनः ।

एवं सति च संस्थाने मध्यमः पंचमस्य चेत् ।
गृह्णाति द्वे श्रुती राग ईमनो जायते तदा ॥

अस्यार्थः—गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निपादश्च पद्मस्य
श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः पंचमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति तदा ईमनसंस्थानं
भवति ।

(७) सारंगः ।

एवं सति च गांधारः शुद्धमध्यमतां व्रजेत् ।
धश्च शुद्धनिपादः स्यात् सारंगो जायते तदा ॥

(८) मेघः ।

धनिपादौ च शार्ङ्गस्य कर्णाटस्य गमौ यदि ।
भवेतां रागराजन्यो मेघरागः प्रजायते ॥

अस्यार्थः—गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः पञ्चमस्य
श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निपादः पद्मस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः शुद्धो
भवति । तदा मेघसंस्थानं भवति ।

(९) धनाश्रीः ।

रिपभः कोमलो गस्तु द्वे श्रुती मध्यमस्य चेत् ।
गृह्णाति द्वे श्रुती मश्च पञ्चमस्य विशेषतः ॥
धैवतः कोमलो निश्च पद्मस्य द्वे श्रुती यदा ।
गृह्णाति रागिणी रम्या धनाश्रीर्जायते तदा ॥

अस्यार्थः—रिपभधैवतौ कोमलौ भवतः। गांधारो मध्यमस्य श्रुति-
द्वयं गृह्णाति । मध्यमः पंचमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निपादः पद्मस्य
श्रुतिद्वयं गृह्णाति । तदा धनाश्रीसंस्थानं भवति ॥

(१०) पूर्वा ।

ईमनस्वरसंस्थाने निपादप्रथमां श्रुतिम् ।
गृह्णाति धैवतश्रैषा पूर्वायाः स्वरसंस्थितिः ॥

अस्यार्थः— गांधारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । मध्यमः पंचमस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । निषादः षड्जस्य श्रुतिद्वयं गृह्णाति । धैवतश्च निषादस्यैकां श्रुतिं गृह्णाति । तदा पूर्वासंस्थानं भवति ॥

(११) मुखारी ।

शुद्धाः सप्तस्वरास्तेषु धैवतः कोमलो भवेत् ।

बीणायां जायते शुद्धा मुखारी संस्थितिस्तदा ॥

अस्यार्थः— शुद्धसप्तस्वरेषु चेद्धैवतः कोमलो भवति । तदा मुखारी-संस्थितिर्भवति ।

(१२) दीपकः ।

सर्वैर्मिलित्वा दीपकोऽपि लेख्यः ॥

जन्यरागाः ।

भैरवीसंस्थितौ ।

नीलांबरी सदा गेया भैरवीरागिणीस्थितौ ।

टोडीसंस्थितौ ।

टोडी सुरागिणी कापि स्वस्थितौ सैव गीयते ।

गौरीसंस्थितौ ।

मालवः स्यान्गुणमयः श्रीगौरी च विशेषतः ।

चैतीगौरी तथा प्रोक्ता पहाडीगौरिका पुनः ॥

देशीटोडी देशकारो गौरो रागेषु सत्तमः ।

त्रिवणः स्यान्मूलतानीधनाश्रीश्च वसंतकः ॥

गौरा भैरवरागश्च विभासो रागसत्तमः ।

रामकली तथागेया गुर्जरी बहुली ततः ।

रेवा च भट्टियारश्च पद्मगश्च थोत्तमः ॥

मालवः पंचमः किञ्च जयतश्रीश्च रागिणी ।
 आसावरी तथा ज्ञेया देवगांधार एव च ॥
 सिंधीआसावरी ज्ञेया ज्ञेया गुणकरी तथा ।
 गौरीसंस्थानमध्ये तु एते रागा व्यवस्थिताः ॥

कर्णाटसंस्थिताः ।

पाड्यः कानरो रागो देशी चित्वातिमागतः ।
 वागीश्वरीकानरश्च खंभाइची तु रागिणी ॥
 सौरठः परजो मारु जैजयंती तथा परा ।
 ककुभोजपि च कामोदः कामोदी लोकमोदिनी ॥
 केदारी रागिणी या गौरः स्यात् मालकौशिकः ।
 हिंदोलः सुघराई स्यादडानो रागसत्तमः ॥
 गारिकानरनामा च श्रीरागश्च सुखावहः ।
 कर्णाटसंस्थितावेते रागाः सन्तीति निश्चितम् ॥

केदारसंस्थाने ।

केदारस्वरसंस्थाने श्रुतः केदारनाटकः ।
 आभीरनाटनामा च गेयो रागस्तथापरः ॥
 खंवावती ततो ज्ञेया शंकराभरणस्तथा ।
 विहागराच हम्बीरः श्यामः श्रुतिमनोहरः ॥
 छायानटश्च भूपाली ज्ञेया भीमपलासिका ।
 कांशिकश्च तथा गेयो मारु रागो विचक्षणैः ॥

ईमनसंस्थाने ।

ईमनस्वरसंस्थाने शुद्धकल्याण ईरितः ।
 पूरिया चिदिता लोके जयत्कल्याण एव च ॥

सारंगसंस्थाने ।

सारंगस्वरसंस्थानेः प्रथमा षटमंजरी ।
वृंदावनी तथा ज्ञेया सामंतो बडहंसिकः ॥

भेषसंस्थाने ।

भेषरागस्य संस्थाने भेषो मल्लार एव च ।
गौडसारंगनाटी च रागो वेलावली तथा ॥
अलहिया तथा ज्ञेया शुद्धसूहव एव च ।
देशीसूहवदेशाखौ शुद्धनाटस्तथैव च ॥

धनाश्रीसंस्थाने ।

धनाश्रीस्वरसंस्थाने धनाश्रीर्ललितस्तथा ।

पूर्वासंस्थाने ।

पूर्वायाः स्वरसंस्थाने पूर्वैव परिगीयते ॥

मुखारी संस्थाने ।

मुखारीस्वरसंस्थाने मुखारी परिगीयते ।

सर्वेषामथ रागानां ये येऽनुक्रमतः स्वराः ।
तेषु सर्वस्वरेष्वथः पद्म इत्यभिधीयते ॥

तथाहि—

सारंगा मपथा निः सः सानिधेपमगा रिसौ ।
रोहावरोहयोगेन संपूर्णा भैरवी मता ॥

एवं तत्तद्रागस्वरारोहावरोहास्त्यन्यत्र द्रष्टव्याः । इह तु
विस्तरभयात् लिखिताः ॥

अथ सकलदेशसाधारणगुणिगणप्रसिद्धरागसंकराः ।

श्रीमद्वेलावलात् गुंडयोगात् कामोदपंचकम् ।
तत्राद्यः, शुद्धयोगाच्च द्वितीयोऽपि च वक्ष्यते ॥
कामोदकेदारियोगात् सामंताख्यो भवेत्स तु, ।
तिलकादिकपद्मयोगाच्च तिलकादिकः, ॥
कल्याणाद्यो भवेत् गुंडश्रामदीपनयोगतः, ।
वरारी गुर्जरी गौरी श्यामा चास्तावरीति च ॥

गांधारसंयुता एताः स्युः पद्मग इतीरितः, ।
 गुर्जर्यासावरीयोगाच्छ्रीमद्गुणकरी मता, ॥
 शिवराट्मिलनादन्या धन्नाश्रीः कुम्भरीति च, ।
 मालश्रीः शुद्धमलारैर्मधुमाधविनिर्मितिः, ॥
 हरभूषणशुद्धाभ्यां नटनारायणेन च ।
 सरस्वत्याः समुत्पत्ति, धनाश्रीमालवावलैः ॥
 गौर्या च वडहंसः, स्यात् कानराजवलादपि ।
 पूरिया रागिणी सैव मंगलाष्टकशब्दिता ॥
 केदाराचलगौरीभिर्लकादहननामकः, ।
 गांधारो गुर्जरी श्यामा रामकर्याथ चेद्भवेत्, ॥
 वेलावलकेदाराभ्यां योगतो हरभूषणः, ।
 वेलावलकेदारककल्याणैरीमनः स्मृतः, ॥
 गौरीआसावरीदेवगिरीभिर्भैरवादपि ।
 सिंधुरारागतः प्रोक्तो गांधारः पृथिवीतले, ॥
 धनाश्रीः कानरायोगात् वागीश्वर्वाख्यरागिणी ।
 फिरोदस्तस्तु पूरविगौरीश्यामाभिरेव च, ॥
 वराडीवंगपालाभ्यां विभासमिलनादपि ।
 अढानारागिणी प्रोक्ता, फिरोदस्तात् धनेन च ॥
 कानडायोगतः प्रोक्ता, सहाना कापि रागिणी, ।
 मारुधवलकुंमारीधनाश्रीमिलनाद्भवेत् ॥
 पद्मंजरी ततः, शुद्धशंकराभरणादपि ।
 मल्लारकानराभ्यां च देशाखः समुदीरितः, ॥
 गौडसारंगमिलनाद्भवेत् वेलावली भुवि, ।
 तत्र सोरठकौरव्यामिलनात् कौमुदी मता, ॥
 मारुधवलकेदाराजयत्श्रीमिलनात् भवेत् ।
 घंटोलनामको रागः संगीतिभीरुरीकृतः, ॥
 रा० तर०-२

पूरवीशैलजादेवगिरिभिर्गुण्डयोगतः ।
 हारवत्याख्यसंकीर्णा रागिणी लोकदुर्लभा, ॥
 धनाश्रीपूरियाभ्यां च भवेत् भीमपलासिका, ।
 मालश्रीशुद्धसंयोगात् मल्लारमिलनादपि ॥
 खंशावत्याः समुत्पत्तिर्वदन्ति किल गायकाः, ।
 शैलजादेशकाराभ्यां टोढीतोऽपि वराडिका, ॥
 पद्मागासावरीदेश्यो हेतुर्गंधावरी भवेत्, ।
 सरस्वत्यथ मारुश्च केदारापि मनोहरा ॥
 विहागरासमुत्पत्तिनिदानं त्रितयं मतम्, ।
 जयत्श्रीदेशकाराभ्यां ललिताचलिलावती, ॥
 मालवाचलगौरीभिः त्रिवणामिलनान्मतः ।
 गुणिगोष्ठीषु विख्यातः कोऽपि रागो मनोहरः, ॥
 हंमीर ईमनात् शुद्धकेदारायोगतः स्मृतः, ।
 पूर्या श्रीरागयुक्ता चेत् कानरा किञ्चिदेशतः ॥
 भैरवात् किञ्चिदादाय तदा टंकः प्रवर्तते, ।
 मल्लारमिलनात् किञ्चित् केदारानागकध्वनिः, ॥
 गुजर्या देशकारश्चेत् कल्याणोऽपि युतो भवेत् ।
 अहीरी रागिणी रम्या तदैव भुवि जायते, ॥
 शंकराभरणो नाटः सोरठी संगतौ यदि ।
 तदा तु रभसादिः स्यान्मंगला कापि रागिणी, ॥
 गांधारी गुर्जरी तद्वत् वगाली पंचमस्तथा ।
 भैरवीसंयुतैरैर्भवेत् सौरापूनामकः, ॥
 खंमारी पूरियाटोढीयोगान्नाारायणो मतः, ।
 मनोहरयुतस्तद्वत् मालवो राजहंसकः, ॥
 मालश्रीशुद्धटंकैस्तु भवेद्भीमपलासिका, ।
 भीमन्मालवगांधारबडहंसैर्युतो हरः ॥

पद्मगधवलहंसैर्देशीयोडीयुर्तर्भवेत्, ।
 पूरवी शुद्धसारगैर्देवनिर्गपि रागिणी, ॥
 कानरायुतकल्याणसंयुताचेत् विहागरा ।
 तदा तु गीतिविरुधातः रागः कोलाहलो मतः, ।
 शंकराभरणोपेतमालश्रीसंयुतो यदि ।
 श्रीरागः सुखदः कोऽपि भवेत् श्रीरमणस्तदा, ॥
 केदारापूरवीखेलावलीभिः ककुभा मता, ।
 सरस्वत्या तु कुमारी मालध्रीयोगतोऽपि च, ॥
 देवकारी भवेत् कोऽपि कदाचिच्छ्रूयते तु सा, ।
 श्यामाराणकराभ्यां च श्रीमद्रांभारयोगतः ॥
 बहुलोपेतगुर्जर्या मंगलोपेतगुर्जेरी, ।
 वराडीगौरिका चेत्यः श्रीपूर्वरमणोऽपि च ॥
 एतेषां संकरात्कापि त्रिचित्रा नाम रागिणी, ।
 गौरीललितयोर्देशकारसंगोगतः फिल ॥
 त्रिवणानामको रागः संगीतीगीतिसत्तमः, ।
 अडानाकानराखेलावलीभिर्नेटपूर्वकात् ॥
 नारायणात् समाख्याता कुलाई नाम रागिणी, ।
 पुरियामधुमाभवीयोगाद्गामीश्वरी मता ॥
 ब्रह्मसंस्कर्मगौरीश्रीरागो रागसत्तमः ।
 पूर्याखेलावली तद्गत् ककुभापि केदारिका ॥
 एषां परस्परं योगात् दक्षिणनाटोऽपि सत्तमः, ।
 शंकराभरणं गौरी मधुपूर्वा च माभवी ॥

वेलावली परस्तद्वद् दहनोलंकपूर्वकः ।
 नारायणो भवेद्रागः सुरलोकेऽपि दुर्लभः ॥
 ललितपंचमपूर्वाभिः लीलावतिमनोहरी ।
 युतौ चेत्तत्र हिंदोलः तदैव किल जायते ॥
 श्रीमत्कल्याणकामोदसामंतैर्मेघरागकः ।
 मल्लारनटसारंगास्तद्वत् वेलावली किल ॥
 देवगिर्यास्तु संयोगादेतेषां पंचमः स्मृतः ।
 हिंदोलादर्धमर्भार्थं कानरारागतोऽपि च ॥
 पुरियातोऽपि तावत्तु स्यात् समादाय भैरवः ।
 शंकराभरणात् तद्वत् कानरामधुमाधवी ॥
 एतावद्योगतः प्रोक्ता कमरासत्सुखावहा ।
 केदारसहिरनाटौ च शुद्धो धवल एव च ॥
 वाग्भैरवीकानरश्च योगात् स्यात् मधुमाधवी ।
 लंकादहनसोरठीसंकरात् किल जायते ॥
 शकसंक्रमणी नाम रागिणी तु सुखावहा ।
 इति सफलसंगीतसिद्धा रागसंकरः ।

समयाः ।

रागाणां गानकालाः । तुम्बुरुनादके

श्रीपंचमीं समारभ्य यावत्स्यात् शयनं हरेः
 तावद्द्वसंतरागस्य गानमुक्तं मनीषिभिः ॥
 इंदूत्थानं समारभ्य यावद्दुर्गामहोत्सवम् ।
 मातंगेयस्तु देशाख्यो ललितः षट्मंजरी ॥
 विभासो भैरवी चैव कामोदो गुंडकर्कपि ।
 एका वरादि मभ्याह्ने सायं कर्णाटमालवी ॥

नाटश्चैव विशेषेण शेषगेयस्तु सर्वदा ।
 हिंदोलश्च वसंतश्च वसंते रक्तिदायकः ॥
 नाटो गौडी वराडीच गुर्जरी देशिरेव च ।
 पूर्वाह्णे गानमेतेषां निषिद्धमिति तद्विदः ॥
 नैवापराह्णे गातव्यौ भैरवीललितौ कश्चित् ।
 दशदंडात्परं रात्रौ सर्वेषां गानमीरितम् ॥
 रंगभूमौ वृषाज्ञायां कालदोषो न विद्यते ।
 शुद्धसालगसंकीर्णधातुमातुविभेदतः ॥
 देशभाषाविभेदाश्च रागसंख्या न विद्यते ।
 न रागाणां न तालानामंतः कुत्रापि विद्यते ॥
 यथा काले समारब्धं गीतं भवति रंजकम् ।
 अतः स्वरस्य नियमाद् रागेऽपि नियमः कृतः ॥

अर्वाचीनास्तु ।

ब्राह्मे मुहूर्ते गातव्यो भैरवो रागसत्तमः ।
 अरुणोदयवेलायां गेया रामकरी पुनः ॥
 प्रातर्वेलावली गेया पूर्वाह्णेषुभगोऽपि च ।
 पूर्वाह्णेषु याति गायेत्रां तोडी मतिमनोहराम् ॥
 शंकरादौ वराडी च गेया गायकनायकैः ।
 दिवा तृतीयप्रहरे गातव्यासावरी जनैः ॥
 काफ़ी मध्याह्नमध्ये तु सारंगोऽपि च गीयते ।
 अपराह्णे नटो ज्ञेयस्तद्वत् गायेत्तु मालवम् ।
 अपराह्णावसाने वा सायाह्णे सति याति वा ।
 सायंकालस्तु कालो वै गौरीरागस्य भूतले ।
 निशासुखे तु कल्याणः केदारस्तु महानिशि ॥
 द्वितीयप्रहरे रात्रौ कर्णाटः सर्वसंमतः ।
 तृतीयप्रहरे रात्रावडानोऽपि च गीयते ॥

अपराह्णञ्चपि सौराष्ट्रः प्रभाते संगवेञ्चपि च ।
पंचमो मेघसंचारे मल्लारः परिकीर्तितः ॥

अलं वा बहुभिः ।

भुजवसुदशमितशाके—

श्रीमद्बल्लालसेनराज्यादौ ।

वपैकपष्टिभोगे

मुनयस्त्वासन् विशाखायाम् ॥

इति लोचनपंडितविरचिता रागतरंगिणी समाप्ता ॥

॥ शुभं भवतु ॥

रागतरंगिणीगतस्वरपत्रकम् ।

श्रुतिनामानि	शुद्धस्वराः	विकृतस्वराः
१ तीव्रा		
२ कुमुदती		(१२) तीव्रनिषादः तीव्रतरनिषादः का- कलीनिषादः तीव्रतमनिषादः सू- दुपञ्चः
३ मंदा		
४ छंदोवती	(१) पञ्चः	
५ दयावती		
६ रंजनी		(८) कोमलरिषभः
७ रतिका	(२) ऋषभः	
८ रौद्री		
९ क्रोधा	(३) गांधारः	
१० वसिका		
११ प्रसारिणी		(९) तीव्रगांधारः तीव्रतरगांधारः अंत- रगांधारः
१२ प्रीतिः		
१३ मार्जनी	(४) मध्यमः	
१४ क्षितिः		
१५ रक्ता		
१६ संदीपिणी		(१०) तीव्रतममध्यमः तीव्रतममध्यमः सू- दुपञ्चमः
१७ भालापिणी	(५) पंचमः	
१८ मर्दली		
१९ रोहिणी		
२० रम्या	(६) ध्रुवतः	
२१ उषा		
२२ क्षोभिणी	(७) निषादः	(११) कोमलधैवतः

रागतरंगिणीगतजनकजन्यरागपत्रकम् ।

संस्थाननामानि.	जन्यरागनामानि.
१. मैरवी	(१) मैरवी, नीलांबरी.
२. टोडी	(१) टोडी.
३. गौरी	(२७) गौरी, मालवः, श्रीगौरी, चैतीगौरी, पहाडीगौरी, देशीटोडी, देशकारः, गौडः, त्रिवणः, मूलतानीधनाश्रीः, वसंतकः, गौरा, मैरवः, विभासः, रामकली, गुर्जरी, बहुली, रेवा, अट्टियावः, पट्टाणः, मालश्रीः, पंचमः, जयतश्रीः, आसावरी, देव-भांधारः, सिद्धीआसावरी, गुणकरी.
४. कर्णाटः	(२०) कर्णाटः, कानरः, देशी, वागीश्वरी-कानरः, समाइची, सोरटः, परजः, मारुः, जैजयंती, ककुभः, कामोदः, कामोदी, केदारी, गौरः, मालकी-शिकः, हिंडोलः, सुधराई, अडानः, गारेकानरः, श्रीः.
५. केदारः	(१३) केदारः, केदारनाटकः, आहीरनाटः, खंवावती, शंकराभरणः, विहागरा, हंमौरः, श्यामः, छायानहः, भूपाली, भीमपलासिका, कौशिकः, मारुः.
६. ईमनः	(४) ईमनः, शुद्धकल्याणः, पुरिया, जय-त्कल्याणः.
७. सारंगः	(५) सारंगः, पटभंजरी, वृंदावनी, सामंतः, वडहंसकः.
८. मेघः	(१०) मेघः, महारः, गौडसारंगः, नाटः, बेलावली, अलक्षिया, शुद्धसूहवः, देशीसूहवः, देशाश्वः, शुद्धनाटः.
९. धनाश्रीः	(२) धनाश्रीः, ललितः.
१०. पूर्वा	(१) पूर्वा.
११. सुखारी	(१) सुखारी.
१२. दीपकः	(१) दीपकः.